

Som allò que érem

Autor: Patrícia Gabancho

Data de publicació: 28-11-2017

Amb motiu del decés de la senyora Patrícia Gabancho, l'Institut Nova Història recupera, com a mostra del nostre més sentit homenatge, un article seu del 12 de març del 2015. La Patrícia Gabancho sempre ha estat al costat d'en Jordi Bilbeny, de les seves recerques i de l'Institut Nova Història. Descansi en pau.

A final de març Librooks publicarà el darrer llibre d'En Jordi Bilbeny, «La Sardana i la Religió de les Bruixes». Aquí us oferim el pròleg que hi ha escrit la Patrícia Gabancho amb el propòsit de fer-vos venir ganes de llegir-lo.

Vagi per endavant que no m'agraden els pròlegs que expliquen fil per randa la tesi del llibre que encapçalen. Crec que s'ha de deixar lliure el lector per seguir el joc que proposa l'autor, més encara si el llibre està tan ben construït com aquest, en què cada capítol aprofundeix l'anterior i anuncia el posterior, sumant noves evidències a una tesi que esdevé irrefutable. Dit molt breu, la tesi afirma que la sardana és una pervivència —codificada fa quatre dies— d'una genèrica dansa ritual arcaica que ens remet a un món que fins ara no hem mirat prou. El llibre ho explica tan bé que no cal dir res més. Ara bé, aquest món és l'arrel de la Catalunya actual —som això— i tot plegat fa gairebé inevitable que la innocent sardana sigui, en efecte, la dansa nacional catalana.

Sí que hi puc afegir una reflexió general de context, que em porta a velles lectures de joventut, amb les quals pretenia rastrejar el canvi de paradigma que representa la religió cristiana quan esdevé pensament hegemònic, tot sepultant els vells corrents de saviesa que —i és una dada que cal retenir— estaven molt presents a Catalunya, potser més presents que en altres llocs. Aquest procés comença a manifestar-se molt aviat, però pren signes de ser una estratègia planificada a partir del segle XIV. No és casual, perquè aleshores l'Església, que havia estat una força civilitzadora, amable, a través dels monestirs benedictins, comença una dura disputa del poder amb reis i emperadors. Qui manava per sobre de qui. El papa té vocació totalitzadora: vol regir l'esperit de la gent, dels pobles que tutela, però també la política —el poder temporal—. Això requereix un esforç de coherència i un poder assentat fermament en l'aquiescència

popular.

És el moment que l'Església codifica el dogma, un procés que culminarà si fa no fa en el concili de Trento, que és una resposta al cisma protestant. En definitiva, un procés que estableix la jerarquia, que posa ordre al món que domina. Amb la particularitat que estem parlant de poblacions rurals, analfabets, de mentalitat màgica: gent pagana. L'Església, de la mà de Tomàs d'Aquino, defineix aquest garbuix com a «culte desordenat a Déu» i mira d'endreçar la casa. No és un procés fàcil, ni ràpid ni incruent. Ans al contrari, no va ser cap broma, perquè l'Església fa una partició d'aigües estricta entre allò que es pot acceptar i allò que no, i comença a perseguir el que no és correcte. Ho fa a cop de decret —sinodals—, que han estat recollides per la història. Però esborra un món. Un món arcaic, consistent, organitzat, amb alguns elements predominants: un cert matriarcat —o, si voleu, una societat ginocèntrica— basat en la fascinació per la fecunditat; el contacte íntim amb la natura i, per tant, amb els llocs tel·lúrics; els rituals iniciàtics; la saviesa simbòlica que donava als iniciats una capacitat transcendent.

El catolicisme ortodox i endreçat ho esborra, tot això. «L'antic món ha desaparegut completament», escriu l'etnògraf català Cels Gomis quan intenta entendre qui són les bruixes. La desaparició ha estat, de fet, un procés de substitució: no s'acaba de trencar amb la sensibilitat de la gent que es vol incorporar al culte correcte. El que fa l'Església és blanquejar el culte pagà apropiant-se símbols, rituals i llocs sagrats, per reconvertir-los al nou significat exotèric —és a dir, comprensible sense iniciació—, perquè ara hi ha uns intermediaris amb el diví que ens ho expliquen tot: els sacerdots. S'elimina el component místic i s'estableix la jerarquia, els qui en saben i els qui hi creuen. S'elimina el món femení i els seus valors —que havien perdurat en la frustrada cultura dels trobadors!— i se'l reemplaça pel món masculí de poder, guerra i riquesa material. Allò que persisteix es desactiva, se li esborra el significat. L'exemple més clar és la reconversió del solstici d'hivern en el Nadal, l'adveniment del déu cristià. I, tal com ens explica Bilbeny, entre tantes altres coses que ens explica, en aquest procés s'intenta eliminar la sardana com a dansa ritual. Entenguem-nos: no és que el món pagà ballés La santa espina; és que ballaven en cercle com es feia, d'altra banda, arreu, perquè el cercle és la figura protectora, perquè fa comunitat, perquè es donen les mans. Però d'aquí ve la sardana que coneixem: prou que ens demostra Bilbeny que eren els mateixos instruments i compassos!

Diu Salvador Espriu en un poemeta deliciós: «Pel baptisme, cristià; / pels sentits, pilloc pagà; per la pega, català». Una síntesi identitària perfecta. Perquè si bé l'Església talla la connexió amb la tradició —és important tenir-ho en compte mentre llegim aquest llibre—, el substratum pagà perdura, i perdura com ho fan les cultures oprimides, canviant de signe i folkloritzant-se, és a dir, ocultant el significat veritable darrere d'una aparença banal (aquest és el destí corrent de les cultures que tenen un Estat en contra). Contes, rondalles, jocs infantils, sardanes. El món pagà és darrere de tot plegat i va persistir fins fa no res en l'imaginari de la població rural. Baltasar Porcel, que de petit anava a casa de la padrina en una Mallorca interior que devia assemblar-se molt a la del neolític, recull i explica aquesta cultura primitiva i primigènia que s'expressava a través de la por. Les bubotes, les ànimes, el boc cabró, els follets. Una por que ve de la ignorància, del món dels iniciats, i també perquè aquesta por ha estat induïda per l'Església, que ha catalogat aquest món com a «regne del Mal».

I així arribem al tema de les bruixes. Les bruixes, ara ho reconeix tothom, eren dones sàvies. Dones que exercien funcions benèfiques mitjançant una medicina ancestral orientada bàsicament a atendre les qüestions femenines, per entendre'ns, ginecològiques. Però que alhora tenien capacitat per guarir homes i bèsties i, per extensió, fer encanteris de protecció, inducció o càstig. I d'aquí que l'imaginari popular els donés també poder de fer mal: malmetre collites, concitar tempestes, escampar malures. Hi ha una realitat i al voltant es teixeix una por o una reverència, feta d'experiència directa però també de xafarderia. A l'altra banda d'això, els homes, i només ells, tenien la facultat d'estudiar medicina, una medicina sovint inútil, però no deixava de ser una emanació del poder que exercien en la societat. El mag era home, la bruixa era dona. Paracels, que reunia diversos sabers, entre ells l'alquímic, confessava que tot el que sabia de medicina ho havia après de dones del camp d'una certa edat. Les dones transmetien aquesta tradició a altres dones. Hi havia un equilibri.

Tot funcionava més o menys bé fins que es produeix aquest procés de suplantació cristiana sobre el paganisme i es comencen a tensar els límits del que està permès. No només neixen les llegendes contra aquests sabers desordenats, sinó que a la llarga es desplega una operació d'extermini absolutament històrica, d'abast europeu i vinguda de terres protestants, que són les més intolerants. És el famós *Malleus maleficarum* d'Sprenger i Kramer, dos dominics que instrueixen una generació d'inquisidors en l'art de descobrir bruixes i cremar-les (bé: les cremava el poder civil; l'Església no s'embrutava les mans). És també una disputa de poder, les ramificacions de la qual encara no hem escatit del tot, perquè hi ha un perímetre nacional de les persecucions, que té a veure amb la profunditat de l'arrel pagana, però no sabem si hi ha alguna cosa més: Euskadi, Catalunya, Escòcia... A Galícia les bruixes són perdonades.

En tot cas, la persecució sistemàtica contribueix a embolicar la troça perquè estableix, a través d'uns interrogatoris molt pautats, un imaginari bruixístic que no té res a veure amb la realitat. Que és una mirada des de fora. La bruixa que va al

sàbat —a Catalunya són «junes»— muntada en una escombra i que copula amb el dimoni encarnat en un boc. Una dona vella i lletja, vestida de negre, voltada d'objectes de tradició lunar: el gat, el gripau. Una dona que fa el mal, que segresta criatures per fer ungüents i sortilegis. Etcètera. És una interpretació històrica (ho torno a dir) de rituals que no es comprenen, que són altament simbòlics i que en molts casos són producte d'al·lucinògens. Les bruixes dominen herbes i ungüents, poden experimentar transports psíquics a voluntat. Els famosos vols són això, però com ho tradueix l'inquisidor?

Quan t'estan torturant, acabes dient el que el torturador vol sentir. Es condemna les dones per pertànyer a un món que no ha existit mai. Fins que un inquisidor racional, de nom Salazar, talla la bogeria. Però el mal ja està fet: com sempre que hi ha una possibilitat de ser escoltat per l'autoritat, la delació —per sospites sinceres o per venjances personals— ha devastat el món rural. I, com apunta una historiadora del tema, Isabel Pérez Molina, en el procés es perd coneixement, perquè ara sí que les bruixes que resten dempeus seran un fet residual i en la majoria de casos contaminades per les característiques que se'ls atribueixen, és a dir, ara estan irremissiblement allunyades del món pagà i les seves deïtats i ja creuen en el dimoni cristià com a «senyor del prat del boc» o de l'aquellarre. El drama és que, imposats per l'autoritat, els homes doctes comencen a ocupar-se dels parts, sense rentar-se les mans, i les dones comencen a morir a dojo. Un coneixement perdut, diu la historiadora, que no hem tornat a recuperar mai del tot.

Doncs bé, acabem. Quan Joan Maragall vol establir les «mares de l'ànima catalana», cap al 1907, va a buscar-la en personatges d'aquest món perdut: Joan Garí, el comte Arnau, Serrallonga (no és sobrer afegir que la persecució de les bruixes es correspon en el temps amb la saga tràgica dels bandolers: l'oclusió dels marges de la societat). Què fa Jordi Bilbeny amb tot això? Què ens proposa? Bilbeny combina molt bé prudència acadèmica i gosadia intel·lectual, i aquí s'aplica a restituir una història que només podem entreveure a través de la llegenda, la toponímia i, com hem vist, la intuïció dels poetes. Bilbeny no s'inventa res, ni es deixa temptar per la conjectura. Mai no havíem tingut davant dels ulls tanta informació, tan ben documentada, tan ben entrellaçada. Aquest historiador heterodox sistematitza l'aportació clàssica sobre el tema —Michelet, Caro Baroja, Gomis, Joan Amades— i la confronta amb un estol de nous contributors per reconstruir el món pagà català, el món arcaic, el món precristià. Ho fa corregint la mirada que ho havia malentès tot, trobant-li noves ressonàncies. Vull dir que ho torna a interpretar, per fer llum sobre una realitat que teníem al davant, però que no miràvem prou. I les conclusions i demostracions tenen un abast totalitzador —Bilbeny torna a capgirar la història— i són, és clar, enlluernadores.

Com sempre que Bilbeny s'hi posa, emergeix una veritat oculta darrere de la falsa veritat oficial. Li hem d'agrair la constància a fer-se preguntes, a proposar-nos-les, a trobar les respostes. A construir una Catalunya diferent. En aquest cas, prenent la sardana com a excusa per portar-nos a l'arrel, des d'una «reverència profunda a la sacralitat, al Més Enllà». Gran funció per a aquell jovenet ballador de sardanes als aplecs del Maresme! Una tradició que es renova, un horitzó obert. Una refundació.

Patricia Gabancho